

МАТЫВАЦЫЯ АРФАГРАФІЧНА ГРАМАТНАГА ПІСЬМА ПА-БЕЛАРУСКУ СЯРОД ШКОЛЬНІКАЎ І СТУДЭНТАЎ

Артыкул прысвечаны асэнсаванню даміноўных матывацыйных чыннікаў, якія прадвызначаюць вывучэнне беларускай арфаграфіі і ўплываюць на метамоўную свядомасць карыстальнікаў і носьбітаў беларускай мовы. Аналізуюцца адказы школьнікаў і студэнтаў на пытанні, якія датычацца мэтазгоднасці вывучэння беларускай арфаграфіі. Робіцца выснова, што ў метамоўнай свядомасці беларускіх рэспандэнтаў на першым і другім месцах стаяць “патрыятычная” і “гуманітарная” матывацыі вывучэння арфаграфіі. Змяшчаюцца прапановы па ўдасканаленні сучасных падручнікаў і дапаможнікаў.

The article is devoted to the comprehension of dominant motivational components that predetermine the study of the Belarusian orthography and have influence on the metalanguage awareness of Belarusian users and native speakers. The answers for questions, touching the expedience of study the Belarusian orthography, of schoolchildren and students are analysed. The conclusion is made that in the metalanguage awareness of the Belarusian respondents, the “patriotic” and “humanitarian” motivation of the study of the orthography are on the first and the second places. There are suggestions for improving modern textbooks and manuals.

Актуальнасць даследавання. У беларускай лінгвадыдактыцы і мовазнаўстве пытанні матывацыі арфаграфічна граматычнага пісьма на роднай мове не ставіліся. А між тым яны актуальныя не толькі для тэорыі беларускага правапісу, але і для педагогікі, псіхалогіі, метадыкі выкладання нацыянальнай мовы. Адказы навучэнцаў дазваляюць устанавіць: 1) лінгвістычную кампетэнтнасць сучаснага выпускніка школы і студэнта; 2) уплыў арфаграфічных уяўленняў рэспандэнтаў на беларускую моўную свядомасць; 3) важныя аргументы на карысць вывучэння беларускай арфаграфіі ў школе і ВНУ; 4) ступень распрацаванасці матывацыйнага кампанента арфаграфічнай дзейнасці ў айчынай тэорыі арфаграфіі і лінгвадыдактыцы.

У рускім мовазнаўстве гэтай праблеме прысвечаны працы прафесара М. Голева і яго вучняў. У кнізе “Антиномии русской орфографии” (М.: Едиториал УРСС, 2004) даследчык падрабязна прааналізаваў сітуацыю ў школьнай практыцы выкладання рускай мовы і прыйшоў да высновы, што метамоўныя “легенды” арфаграфічных правіл пачынаюць падмяняць у свядомасці тых, хто піша, саму мову, у вялікай ступені гэтаму спрыяе неапраўдана вялікая да іх увага на ўроках рускай мовы ў агульнаадукацыйнай школе.

Сітуацыя ў Беларусі з беларускай мовай іншая. Таму мы ставілі пакуль што першасныя і самыя агульныя задачы – устанавіць сутнасць разваг студэнтаў і школьнікаў пра ролю арфаграфіі ў звычайнай пісьмова-маўленчай дзейнасці і тыя матывацыі, што дамінуюць у метамоўнай свядомасці карыстальнікаў і носьбітаў беларускай мовы. З гэтай мэтай у студзені, лютым і маі 2013 г. намі было праведзена даследаванне, часткова на ўзор таго, што здзейсніў у 90-я гг. XX ст. прафесар М. Голеў.

Студэнтам і школьнікам было прапанавана выканаць два заданні.

Заданне 1. Пісьмова адкажыце на пытанні:

1. Для чаго дзяцей вучаць у школе арфаграфіі?
2. Для чаго патрэбна ўмець граматычна пісаць па-беларуску?
3. Ці можна абысціся без арфаграфіі?
4. Як вы адносіцеся да памылак у аб’явах, асабістых пісьмах, запісках, у сродках масавай інфармацыі, інтэрнэце?

Заданне 2. Прачытайце тэкст. Калі вы не згодні з гэтымі меркаваннямі, прывядзіце аргументы супраць іх. За кожны слушны доказ (пераканаўчае абгрунтаванне) – 1 бал. Калі вы згодні, то прывядзіце дадатковыя аргументы “за” да ўжо названых. Тут таксама за кожны з іх – 1 бал.

Як бы ні было напісана, с арфаграфічнымі памылкамі або бязь іх – усё-роўна ўсе разумеюць напісанныя аб’явы, запіскі, тэляграмы, СМС-кі адназначна і так, як трэба. Не зразумела, навішта тады 11 гадоў займацца вывучэннем правіл? Няўжо толькі для таго, каб сдаць ЦТ ці для таго, кап пры напісанні дыктоўкі ці сачыненняў замест дваццаці памылак зрабіць дзесяць? Якія гэты дае перавагі “грамацею”? Ніякіх! Ні каму няма ні якой разніцы, як напісана, калі ён успрыняў правільна ў напісаным тое, што я намерываўся яму наведаміць. Паэтаму я думаю, што патрабаванні да сто-працэнтна граматычнага пісьма ні чым неабгрунтаваны. Ну вось, напрыклад, напісаў я слова “неабгрунтаваны” і мне усёроўна, як напісана: разам ці асобна, адна або дзве літары “н” – я не падумаю разбірацца ў гэтым, таму-што я знаю на пэўна, што той каму я пішу так сама не зверне ўвагі на гэту ні кому не патрэбную дробезь і добра мяне зразумее. Няхай “грамацей” падлічвае як трэба пісаць гэтыя слова з двума “н”, разам ці асобна, каб ... Каб “што”? Каб ні хто у рэшыце-рэшыт гэтага не заўважыў? Бо заўважаюць гэтыя на маю думку толькі настаўнікі, або “празмерна граматычныя” зубрылкі. Настаўнікі геаграфіі, гісторыі або фізікі, калі чытаюць нашы пісьмовыя работы не рэагуюць

на памылкі і не сніжаюць за іх адзнакі. І гэта сдорава: сутнасць-то ў тым, каб усё было напісана з веданнем справы, чотка, талкова, прыгожа, нармальным почэркам: галоўнае – зра-зу-ме-ла (я напісаў спецыяльна гэтыя слова ў разбіўку – вам зразумела? а гэтыя не правільны!) Гоголь пісаў з памылкамі, але пісаў блізкача, а каліб без памылак – што дабавілася бы шыку? Ні колькі! І нятрэба мне гаварыць агульныя словы, што не граматынае пісьмо не зразумела; я усё сваё жыццё пішу не граматына, і пака яшчэ слава богу не было выпатку, каб хтонебудзь мяне ні зразумеў або яму прыйшлося пакутваць з маімі запіскамі. І сяброў маіх (двоячнікаў па-беларускай мове) Алку Зотаву і Сірошкіну Птушкіна так-сама заўсёды разумеў. І яны мяне да-рэчы так-сама. Ні было ні разу выпатку каб хтосці ў кагосці штосць не зразумеў. Так што выбачайце калі ласка, дарэмна так гаворыцца – пра не разуменне адзін аднаго із за арфаграфіі. Настаўнікі і навукоўцы беларускай мовы пананпрыдумывалі для запугівання».

С павагай Мішаня Сідараў.

Удзельнікі эксперыментальнага даследавання. У апытанні бралі ўдзел 800 навучэнцаў і студэнтаў, сярод якіх: удзельнікі раённых алімпіяд па беларускай мове г. Мінска, Мінскай і Брэсцкай абласцей (300), студэнты розных курсаў філалагічных факультэтаў БДУ (50), БрДУ імя А. С. Пушкіна (50), БДПУ імя М. Танка (100), ВДУ імя П. М. Машэрава (50), БДТУ (100), БНТУ (50), Ваеннай акадэміі Рэспублікі Беларусь (25), МДЛУ (50), ГрДУ імя Янкі Купалы (25).

Вынікі вывучэння адказаў да першага задання даюць наступную карціну (стыль і арфаграфія захаваны аўтарскія).

1. Для чаго дзяцей вучаць у школе арфаграфіі? Самы распаўсюджаны адказ на пытанне наступны: “Дзяцей у школе вучаць арфаграфіі, каб яны былі граматынымі, пісалі без памылак і правільна размаўлялі”. Гэтая фраза фігуравала прыкладна ў 73% выпадкаў. Дапаўнялі яе або выступалі ў якасці самастойных выказванняў думкі тыпу: “Арфаграфія – гэты аснова ўсяго курса беларускай мовы. Бо ўсе павінны пісаць правільна”; “А чаму яшчэ можна вучыць дзяцей у школе акрамя правільнага напісання? Яны ж пойдучы ў ВУНУ, а там патрэбна ўжо добрая база. Асноўныя базавыя веды даюцца менавіта ў школе”; “Каб закласці асновы фарміравання культуры асобы ў далейшым”; “Каб сумелі сваё імя напісаць без памылак”; “Беларуская мова была і будзе дзяржаўнай, таму не ведаць яе і правіл арфаграфіі сорамна”; “Каб хоць нешта ведалі”; “Каб дзеці ведалі сваю родную мову”; “Если бы детей не учили орфографии, то думаю, в скором времени мы бы перестали понимать письма друг

друга, книги и газеты (ведь редакторов и авторов тоже не учили орфографии). Так что мы все учили орфографию не просто так, а чтобы была возможность передавать информацию письменно (единообразие языка – вот я о чем) и точка”.

2. Для чаго патрэбна ўмець граматына пісаць па-беларуску? Больш за 50% адказаў на гэтыя пытанне былі сугучнымі з фразай: “Патрэбна ўмець граматына пісаць па-беларуску для таго, каб не рабіць памылак у простых словах, быць граматыным і адукаваным чалавекам”. Сярод іншых, самых тыповых разваг можна ўстанавіць наступныя: “Граматына пісаць па-беларуску патрэбна для таго, каб захоўваць беларускую мову, яе чысціню”; “Граматына пісаць патрэбна, каб не выглядаць невучам, неразумным чалавекам. Можна выказаць думкі, але не ўсе могуць гэтыя граматына зрабіць”; “Пры правільным напісанні людзі добра ўспрымаюць напісанае, без скажэння фактаў”; “Каб насяленне было граматыным”; “Каб правільныя маглі ў будучыне афармляць афіцыйныя паперы, пісаць лісты; пры правільнай арфаграфіі думкі будуць правільнымі”; “Каб падтрымліваць родную мову. Каб не стаць людзмі другой дзяржавы. Каб заставацца беларусам”; “Для таго, каб мы ведалі і помнілі, як нам трэба пісаць на нашай роднай мове”.

3. Ці можна абысціся без арфаграфіі? (Абгрунтуйце свой выбар.) Пры адказе на гэтыя пытанне больш за 90% сказаў пачыналіся словам *Нельга*. Сярод аргументаў найбольш часта выступалі фразы: “Арфаграфія – адлюстраванне развіцця, яна адлюстроўвае адукаванасць чалавека”; “Вы будзеце не патрэбны ні на якой рабоце ў будучыні, калі не будзеце ведаць аснову жыцця – граматынасць напісання”; “Пры неправільнай арфаграфіі некаторыя словы мяняюць сэнс, і іншыя зусім знікаюць. Такім чынам чалавек не можа выказаць сваю думку так, каб сабеседнік мог яго зразумець”; “Мяркую, што не, бо тады чалавек будзе прапагандаваць толькі адзінкі маўлення, а не граматынасць”; “Нельга пісаць так, як размаўляеш ў жыцці”; “Калі ўсе будуць пісаць без арфаграфіі, то з цягам часу народ страціць сваю мову, а потым без мовы не зможа існаваць дзяржава. Калі, напрыклад, падручнік будзе складзены бязграматына, то ніхто не зможа зразумець сэнс, які хацеў паказаць аўтар”.

Толькі каля 10% рэспандэнтаў адзначылі, што без арфаграфіі абысціся можна. Аргументы гэтай нешматлікай групы: “Я лічу, што можна, калі размаўляеш на сваёй роднай мове што дзенна, так як не ўсе людзі змогуць заўважыць вашы памылкі”; “Можна прытадыць пісьмовую мову да вуснай, якая будзе лягчэй успрымацца сучаснымі. Але такой мовай можна карыстацца ў нефармальнымі колах”; “Без арфаграфіі так-

сма можна абысціся. Не усе людзі граматыя і для іх усе роўна, як пішуць другія. Калі чалавек з самага дзяцінства прывучаўся пісаць граматыя, то ён і будзе пісаць правільна. Так для кожнага па-рознаму. Хтосьці прывык і не можа чытаць напісанае без арфаграфіі, а камусьці усе роўна”; “Можна, але не патрэбна. Бязграматы чалавек ніколі не выйдзе ў вялікі свет”.

4. Як вы адносіцеся да памылак у аб’явах, асабістых пісьмах, запісках, у сродках масавай інфармацыі, інтэрнэце? З асуджэннем памылак у разнастайных тэкстах выступілі каля 81% студэнтаў і школьнікаў. Гэтая частка рэспандэнтаў пераканана, што СМІ павінны быць узорам граматынасці для насельніцтва; наўнасць памылак сведчыць пра непрафесіяналізм і беспакаранасць супрацоўнікаў рэдакцый (“Сталіна на іх няма”), пра культурны ўзровень аўтара (“Я не пайду на спатканне з тым, хто ў запрашэнні дапусціць шмат памылак, з ім будзе нецікава”). Восем яшчэ некалькі аргументаў: “Мне вельмі сорамна за наш народ і за сябе ў цэлым. Таму што народ забывае родную мову, не хоча размаўляць на ёй. Беларуская мова – дзяржаўная мова”; “Вельмі дрэнна адносіцца. Сорамна ста новіцца за беларускую мову”; “Гэта быццам як не дарослыя людзі пісалі, а дзеці дашкольнага ўзросту”; “Мне смешна. Бо памылкі заўжды глупыя. Па такіх аб’явах не хочацца тэлефанаваць”. Каля 16% маладых людзей не звяртае ўвагу на памылкі, бо “кожны можа памыліцца”; “сам пішу з памылкамі”; “па-беларуску мала хто гаворыць” – пісалі яны. А вось каля 3% апытаных перакананы, што ў СМІ памылак няма: “існуюць праграмы, якія дазваляюць іх пазбягаць”.

Аналіз адказаў на заданне 2 дазволіў устанавіць, што кожны дзясяты рэспандэнт не лічыць арфаграфію важным паказчыкам адукаванасці, культуры, развіцця, удасканалення асобы. Гэтая катэгорыя навучэнцаў пераканана: а) напісанне з арфаграфічнымі памылкамі не перааказвае правільнаму разуменню тэксту; б) усім носьбітам мовы ведаць дасканалы арфаграфію не трэба, а толькі асноўныя правілы; в) напісанне з памылкамі ў інтэрнэце, у перапісцы з сябрамі – гэта нармальнае з’ява; г) арфаграфія не патрэбна “тым, хто жыве без пісьменнасці, напрыклад, бабулі ці дзядулі, якія ўжо разучыліся пісаць”; “тым, хто працуе рукамі”; тым, каму “важны толькі высокія маральныя каштоўнасці (паэты, мастакі), ім усё роўна як пісаць, іх зразумеюць, ім галоўнае дабрацца да душы простага чалавека (чытача)”.

Астатнія вучні і студэнты адзначылі, што катэгарычна не згодны з указанымі вышэй меркаваннямі. Для прыкладу прыводзім некалькі найбольш распаўсюджаных аргументаў, што часта сустракаліся ў адказах.

1. “Як мы можам лічыць сябе беларусамі, калі мы не ведаем, як правільна напісаць то ці іншае слова. Правільна пісаць і ведаць арфаграфію трэба не толькі дзеля ЦТ або добрых адзнак, а дзеля саміх сябе, дзеля свайго народу, роднай мовы. Калі моладзь перастане вучыць мову, на якой размаўлялі нашы продкі, то паступова беларуская мова стане мёртвай, яна застанецца толькі на паперы”.

2. “Правільнае напісанне горада або вёскі можа адыграць вельмі важную ролю. Ёсць вялікая колькасць тапонімаў, гідронімаў, якія адрозніваюцца толькі на адну літару. Калі вы дапусцілі памылку, калі пісалі адрас на канверце, паштальён даставіць ваша пісьмо зусім у іншае месца”.

3. «У нашай мове ёсць словы, якія азначаюць розныя рэчы, і калі вы памыляецеся, сутнасць тэкста можа змяніцца зусім у другі бок. Напрыклад: “Тут ёсць лук, а я ліжу”. Словы “лук” і “ліжу” зусім змянілі сэнс сказа, а зроблена ўсяго дзве памылкі. Павінна было быць так: “Тут ёсць луг, а я ляжу”».

4. “Не толькі правільнае вымаўленне, але і напісанне слоў гаворыць аб адукаванасці чалавека, аб яго імкненні да распазнавання мовы і пісьменнасці. Ткі чалавек не будзе выглядаць бела варонай сярод адукаваных і інтэлігентных людзей”.

5. “Арфаграфія дапаможа нам даведацца, як жылі людзі раней, чым мова таго часу адрознівалася ад сучаснай. Мова – гэта наш скарб, нашы рэшткі мінулага, якія проста нельга згубіць. Мо ва раскажа нам аб развіцці беларускага народа, і, калі мы згубім арфаграфію, мы згубім шмат старонак з гісторыі беларускага народа. Калі кожны беларус пачне пісаць так, як ён хоча, адзіная мова нават перастане існаваць”.

6. “Калі арфаграфію не вывучаць, усе запам’ятовуюць, як павінна гучаць то ці іншае слова на беларускай мове. З цягам часу не застанецца нікога, хто гаварыў бы па-беларуску без памылак і рускіх слоў”.

7. “Правільна пісаць – гэта цэлая навука. Арфаграфія – гэта моўнае наследдзе, гістарычны працэс яго фарміравання, і гэта павінен ведаць кожны носьбіт мовы. Таксама арфаграфія прадуладжвае правільную пастаноўку знакаў, а ад гэтага залежыць сэнс выказвання. У вуснай мове людзі гавораць з паўзамі і пэўнымі інтанацыямі, а перадаць гэта ў пісьмовым выглядзе як раз заклікана арфаграфія. Правілы арфаграфіі адны для ўсіх носьбітаў мовы, што дае магчымасць ведаць іх усім на аднолькавым узроўне. Правіл вельмі багата, і вывучыць усе вельмі цяжка, але калі мы хочам, каб нас разумелі правільна тыя, хто ўспрымае наша пісьмовае маўленне, трэба асвойваць хоць галоўныя з іх”.

8. «Ведаць трэба арфаграфію, каб размаўляць правільна і зразумела. Захоўваць правілы ў сваіх думках і размовах – галоўнае. ... Калі людзі гавораць з парушэннем правіл – адразу гэта “кідаецца ў вочы” і працягваць размову ўжо не вельмі хочацца... чалавеку будзе не цікава размаўляць на розныя тэмы з чалавекам, які не саблюдае нормы арфаграфічных правіл. Чалавек, які не ведае гэтых правіл – неадукаваны».

Высновы.

1. Асноўнымі матывацыйнымі чыннікамі вывучэння беларускай арфаграфіі выступаюць для беларускіх навучэнцаў тыя ж восем падстаў, што і для большасці расійскіх школьнікаў:

– **гуманітарны** (агульнаадукацыйны, агульнакультурны) – каб быць граматычным, адукаваным, культурным, развітым чалавекам: “запамінанне новых слоў, правілаў і прынцыпаў напісання дазваляе развіць памяць, інтэлект, павысіць слоўнікавы запас, павялічыць узровень агульнай адукацыі”; “У сучасным грамадстве вельмі важна не толькі гаварыць, але і граматычна пісаць па-беларуску, таму што узровень адукаванасці залежыць ад умення граматычна пісаць”;

– **камунікатыўна-прагматычны** – каб лёгка было чытаць і разумець напісанае: “тэксты з памылкамі цяжка ўспрымаюцца, асабліва для тых людзей, якім мова не з’яўляецца роднай”;

– **практычны, утылітарны** – каб граматычна запыняць дакументы, прасцей паступіць у ВНУ: “здаць экзамен, пісаць заявы; нават калі трэба напісаць афіцыйную паперу, гэтая папера павінна быць граматычнай”; “чтобы мама радовалась и папа, и бабушка, и дедушка”;

– **патрыятычны** – а) каб асоба адчувала сябе паўнаважным прадстаўніком сваёй краіны; б) для павышэння ўзроўню граматычнасці ў краіне; в) каб захаваць беларускую мову, якую моладзь вельмі рэдка выкарыстоўвае ў паўсядзённым ужытку. Амаль у кожнай анкеце былі выказванні тыпу: “калі мы перастанем пісаць правільна, то мы страцім сваю самабытнасць, мы памятаем свае карані, а без каранёў мы перастанем лічыцца асобным народам, асобнай нацыяй”; “Беларуская мова – наша родная, мова нашых продкаў. Пісаць граматычна – наш абавязак, нельга пляміць нашу прыгожую мову арфаграфічнымі памылкамі”;

– **этычны** – каб не было сорамна за сябе і іншых: “мне было б сорамна, калі б я памылілася”; “мне вельмі сорамна за наш народ і за сябе ў цэлым, таму што народ забывае родную мову, не хоча размаўляць на ёй. Беларуская мова – дзяржаўная мова”;

– **эстэтычны** – для прыгажосці, каб прыемна было чытаць, для выпрацоўкі густу: “правільна напісаны тэкст прыемна чытаць”;

– **кансерватыўны** – для парадку і захавання традыцыі: “ва ўсім павінен быць парадак, сістэма, і ў мове таксама. Гэта дазваляе чалавеку захоўваць пэўную дысцыпліну, не апусціцца да ўзроўню дэградацыі”;

– **рэпрэзентатыўны**, г. зн., што напісанне можа ўплываць на якасці характару: “у граматычным пісьме і правільнай мове заключаюцца маральная каштоўнасць чалавека, яго духоўнасць і якасці характара”.

Істотная розніца заключаецца ў прыярытэтах вывучэння арфаграфіі і граматыкі (гл. табл.). Працэнтныя суадносіны для рускай мовы падаюцца па матэрыялах з працы М. Голева [1].

Табліца.

Матывацыя арфаграфічна-граматычнага пісьма.

Характар матывацыі	Працэнтныя суадносіны	
	Руская мова	Беларуская мова
гуманітарны	61,9	32,4
камунікатыўна-прагматычны	16,9	4,7
практычны, утылітарны	8,4	3,2
патрыятычны	1,1	48,6
этычны	5,6	5,2
эстэтычны	1,8	4,1
кансерватыўны	1,1	0,5
рэпрэзентатыўны	1,8	1,3

У метамоўнай свядомасці беларускіх студэнтаў і школьнікаў на першым і другім месцах стаяць *патрыятычная* (48,6%) і *гуманітарная* (32,4%) матывацыі вывучэння арфаграфіі. Такім чынам, больш за 80% нашай моладзі лічыць, што вывучэнне арфаграфіі і правільнае напісанне слоў з’яўляюцца найважнейшымі кампанентамі развіцця асобы, праз якія ажыццяўляецца прэзентацыя агульнаадукацыйнага і навуковага патэнцыялу чалавека, яго патрыятычных памкненняў. І толькі прыкладна каля 10% рэспандэнтаў бачаць у арфаграфіі чыста прагматычны аспект.

2. Устанавіць істотныя адрозненні ў адказах вучняў старшых класаў, студэнтаў-філолагаў першага і пятага курсаў, а таксама студэнтаў тэхнічных спецыяльнасцей нам не ўдалося. Усе адказы змяшчалі прыкладна аднолькавыя матывацыйныя памкненні да вывучэння беларускага правапісу і нічым асаблівым не вылучаліся. Параўнайце, напрыклад, тлумачэнні пытання “Для чаго дзяцей вучаць у школе арфаграфіі?”.

Вучаніца X класа: “Па першае, для таго, каб гэтае дзіця ў далейшым жыцці можа разумець людзей. Па-другое, каб яно развівалася інтэлектуальна”.

Студэнтка I-га курса факультэта выданняў і справы і паліграфіі БДПУ: “Каб у будучым інтэлігенцыя змагла пабудоваць сваё жыццё правільна, каб дабіліся вялікіх поспехаў, бо нашы далейшыя жыццёвыя напрамку залежыць ад навучання ў школе, а пр

фаграфія – гэта карань, ад якога вырасце дрэва разумнага, адукаванага чалавека”.

Студэнтка 4-га курса МДЛУ: “Арфаграфія – гэта мова, якой павінен валодаць кожны чалавек. Мы павінны пісаць граматычна, каб зразумець адзін аднаго”.

Студэнтка 5-га курса філалагічнага факультэта БДПУ імя М. Танка: “Па-першае, каб граматычна пісаць, па-другое прывучаць да народу і правіл”.

З гэтага вынікае, што ў нашых падручніках і вучэбных дапаможніках для школы і ВНУ, адкуль чэрпалі веды рэспандэнты падчас навучання, няма інфармацыі пра арфаграфію як прыкладную навуку, няма яркіх запамінальных прыкладаў, якія пацвярджаюць практычную значнасць правільнага напісання слоў і выразаў. Інакш хоць бы адзін навучэнец з 800 аргументаваў менавіта прыкладную значнасць правільнага пісьма на беларускім матэрыяле. Фраза “Тут ёсць лук, а я ліжу”, што фігуравала ў адным з адказаў, яўна запазычана з рускай маўленчай практыкі. Па-беларуску яна нават з адхіленнем ад літаратурнага вымаўлення гучыць як [Тут йосц’ лух, а йа ліжу].

Такое становішча сведчыць, што ў нашай лінгвадыдактыцы (дарэчы, у рускай таксама) абсалютна не распрацаваны матывацыйны кампанент арфаграфічнай дзейнасці. Як слухна пісаў М. Голеў у дачыненні да рускага пісьма: «Учыцелям не на што всерьёз опереться (кромѣ, разве что, ПОМИЛОВАТЬ НЕЛЬЗЯ КАЗНИТЬ или экзотическаго примера с вывеской “ОПТЕКА”, приведѣннаго в одной из популярных книг Л. Успенскаго) для доказательства жизненной значимости такого, а не иного – единственнаго возможнаго – написания слов» [1, с. 106].

3. Прыкладна кожны дзясяты апытаны (гэта каля 80 чалавек) шчыра прызнаўся, што слаба ведае беларускую мову і не карыстаецца ёй. “Беларускую мову я выкарыстоўваю радзей, чым рускую...”; “Мне вельмі цяжка разважаць на гэту тэму, таму што я дрэнна ведаю беларускую мову, асабліва яе арфаграфію”; “Ва ўсіх краінах міра людзі ведаюць родную мову, размаўляюць на ёй, а ў Беларусі моладзь амаль не гаворыць на роднай мове”; “я таксама зрабіў у тэксце шмат памылак, але, каб пісаць па-руску, то іх было б значна менш”; “я не празмерна граматычна “зубрыла”. Беларуская мова – наша родная мова. Я не кажу, што кожны павінен на ёй размаўляць. У цяперашні час гэта неверагодна. Можна не проста добра ведаць. Вывучыць правілы не так цяжка». І яшчэ два цікавыя факты: адказаў на беларускай мове без памылак было выяўлена толькі каля 12%, а прыкладна 15% адказаў было напісана па-руску; некаторыя прызнаваліся:

“нам на уроках бел. лит. разрешалось говорить по-русски”.

4. У большасці сённяшніх навучэнцаў адсутнічае дакладнае ўяўленне пра прызначэнне арфаграфіі і яе сутнасці. Пра гэта сведчаць параўнаўча нешматлікія разважанні адносна камунікатыўна-прагматычнага і практычнага матываў для засваення правільнай перадачы вуснай мовы на пісьме, а таксама тое, што ніводзін з рэспандэнтаў нават не прыгадаў Закон Рэспублікі Беларусь “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (2008), выкананне якога ўжо з 2013 г. абавязковае для сферы адукацыі, адзінкі апелявалі да прынцыпаў напісання. Больш за тое, знайшлося нямала тых, хто арфаграфію, якая з’яўляецца прыватным выпадкам у агульнай культуры пісьмовага маўлення, прыкладной дысцыплінай, усведамляў як галоўную частку мовы, якая дапамагае людзям правільна разумець адзін аднаго, атаясамліваў з усёй сістэмай мовы. Ёсць нават такое сцверджанне: “спачатку з’явілася напісанне, згодна з ім з’явілася мова”.

5. Абгрунтаванне неабходнасці вывучэння арфаграфіі характарызуецца эклектычнасцю, непаслядоўнасцю (асабліва ў дачыненні суадносін пісьмовай і гукавой формы маўлення), нехайнасцю ў афармленні думкі, таўталогіяй: “Калі арфаграфію не вывучаць, усе запам’ятуюць, як павінна гучаць то ці іншае слова на беларускай мове. З цягам часу не застанецца нікога, хто гаворыў бы па-беларуску без памылак і рускіх слоў”; “Правіл арфаграфіі вельмі багата”; “Вучыцца граматычна пісаць патрэбна для таго, каб быць граматычным”. І гэтаму таксама ёсць пэўнае тлумачэнне. У нашых вучэбных дапаможніках і акадэмічных даведніках, па-першае, мала што паведамляецца пра актуальнасць беларускай арфаграфіі і практычную значнасць гэтага раздзела навукі аб мове. Падкрэсліваецца толькі, што 1) вывучэнне беларускай арфаграфіі выключна важна для падрыхтоўкі да ЦТ [2, с. 3]; 2) стабільныя арфаграфічныя нормы павышаюць “прэстыж у грамадстве беларускай мовы як дзяржаўнай мовы Рэспублікі Беларусь” [3, с. 10]; 3) “арфаграфічная пісьменнасць з’яўляецца адным з паказчыкаў маўленчай і агульнай культуры асобы, сведчыць пра адукаванасць чалавека” [4, с. 4].

Па-другое, культывуецца нізкі ўзровень рэдактарскай падрыхтоўкі беларускамоўных выданняў, а з боку аўтараў – непрафесійнае, павярхоўнае разуменне праблем, няўменне фармуляваць думку дакладна і ясна: “...арфаграфія рэгламентуе толькі напісанне слоў, а там, дзе заканчваюцца словы, уступае ў дзеянне граматыка. Наша мова адносіцца да ліку флектыўных, мы будзем сказаць з дапамогай канчаткаў (у іншых

мовах гэтую ролю выконваюць артыклі, прыназоўнікі і г. д.)” [5, с. 18]. Атрымліваецца, што са слоў *ісці, глядзець, кіно* сказ пабудоваць нельга, бо ў гэтых словах канчаткаў не бывае.

6. Адзначаныя студэнтамі і вучнямі матывацыйныя чыннікі вымагаюць ад навукоўцаў і настаўнікаў неадкладнай распрацоўкі камунікатыўна-прагматычнага аспекту для вывучэння беларускай арфаграфіі. Інакш памылковыя разважання, меркаванні могуць прывесці да няправільнага, скажонага ўяўлення пра беларускую мову ў цэлым і арфаграфію як прыкладную навуку ў прыватнасці. Сітуацыя ўскладняецца і яшчэ адным чыннікам. Прыкладна каля 35% студэнтаў прама або ўскосна прызнаюць, што сёння вывучаць беларускую арфаграфію неабавязкова, яна “нікому ў Беларусі не патрэбна”. І калі ўлічыць, што для многіх правапіс асацыіруецца з усёй сістэмай мовы, то гэта ўжо трывожны сімптам для пашырэння функцый мовы тытульнай нацыі ў грамадскім жыцці XXI ст.

Спіс літаратуры

1. Голев, Н. Д. Когнитивный аспект русской орфографии : Орфографоцентризм как принцип обыденного метаязыкового сознания / Н. Д. Голев // Отражение русской языковой картины мира в лексике и грамматике : Межвуз. сб. науч. трудов / под ред. Т. И. Стекловой. – Новосибирск, 1999. – С. 97 – 107.
2. Пішам па-беларуску : даведнік па арфаграфіі і пунктуацыі з каментарыямі : дапам. для агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / З. І. Бадзевіч [і інш.]. – Мінск : Аверсэв, 2010. – 191 с.
3. Кандрацэня, І. У. Сучасная беларуская арфаграфія : акадэмічны даведнік / І. У. Кандрацэня, Л. П. Кунцэвіч, А. А. Лукашанец. – Мінск : Аверсэв, 2012. – 272 с.
4. Валочка, Г. М. Практыкум па арфаграфіі і пунктуацыі беларускай мовы. 10 – 11 кл. : вучэб.-метад. комплекс / Г. М. Валочка, В. У. Зелянко, І. Л. Бурак. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2010. – 286 с.
5. Іўчанкаў, В. І. Беларуская арфаграфія : апавяданні і гісторыі / В. І. Іўчанкаў. – Мінск : Пачатковая школа, 2010. – 304 с.

Уладзімір КУЛІКОВІЧ,
дацэнт кафедры
рэдакцыйна-выдавецкіх тэхналогій БДТУ.

Актуальная тэма

СЕМАНТЫКА-ФУНКЦЫЯНАЛЬНЫЯ ТЫПЫ НАМІНАТЫЎНЫХ СКАЗАЎ

Канкрэтнасць, лаканізм, цесная сувязь з сітуацыяй – рысы, якія характарызуюць сказы-паведамленні як выразную адзнаку гутарковага стылю. Ужываюцца яны выключна ў простае ці няўласна-простое мове. У залежнасці ад асноўнага сэнсавага значэння галоўнага члена сказы-паведамленні можна падзяліць на некалькі груп:

- паведамленні пра канкрэтныя прадметы, з’явы, падзеі: *Яшчэ не дабраўшыся да палавіны страхі, Валодзя Цітовіч заглянуў праз латы ў сярэдзіну гумна і закрычыў: “Хлопчыкі, кумпякі! Аб’яўляецца конкурс, хто першы дойдзе”* (Я. Брыль). *“Цяпер нам трэба...”* – звярнуўся таварыш да хлопцаў, але скончыць не паспеў. – *“Хлеб!”* – закрычалі тыя і кінуліся да торбы з прадуктамі (Я. Маўр). *Прыяцель ткнуў у руды пясок раменнай нагайкай і сказаў: “Вясна! Вось і пралескі”* (Б. Мікуліч). *“Дзвіна!”* – выдыхнуў Арсень. *Яму стала і цікава, і боязна ад думкі, што трэба перабірацца праз такую раку* (Т. Хадкевіч);

- паведамленні пра асобу, жывёл, птушак: *Першы бяжыць капрал. “Немцы! – крыкнуў ён. –*

Немцы. Назад!..” (Я. Брыль). *“Глядзі – сарока”, – штурхануў Асю Анатоля* (Я. Брыль);

- паведамленні-папярэджанні пра небяспеку. У іх не толькі канстатуецца наяўнасць прадметаў, з’яў, падзей, але і выказваецца пабуджэнне да дзеяння: *Залескі моцна пацягнуў яе за руку на дно акапа. “Лажыся! Міны!”* – крыкнуў ён (І. Шамякін). *“Агонь! Агонь!”* – крыкнуў Віктар, ачухаўшыся, і кінуўся да вогнішча (Я. Маўр). *Ля інтэрната некалькі чалавек закрычалі ў адзін голас: “Газы! Газы!”* (М. Лупсякоў). *З немым крыкам перапуды хлопчык кінуўся туды: “Людзі, воўк! Сюды! сюды!”* (Я. Колас);

- паведамленні-аб’явы. Вылучаюць дзве групы такіх сказаў: паведамленні-аб’явы на прыпінках транспарту: *Правядніца шпаркімі крокамі прайшла да выхаду, абвешчаючы: “Мажайск!”* (А. Пальчэўскі). *Колы на рэйках грукалі лоўка: “Вось і прыехалі мы: астанойка”* (А. Куляшоў); паведамленні-аб’явы пра наяўнасць тавараў продажу – спецыфіка іх у ярка выражанай канкрэтнасці, нагляднасці і заостранасці функцыі паведамлення; у мастацкай літаратуры яны ўжываюцца ў розных жанрах як адзнака гутар-